

**O‘SMIRLARDA DESTRUKTIV XULQ KO‘RINISHLARINING
IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI**

*Pulatova Gulnoza Murodilovna,
Farg‘ona davlat universiteti, Psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi.*

*Tojimatova Gavharoy G‘ulomjonovna,
Farg‘ona davlat universiteti Psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada o‘smirlik davrida destruktiv xulq kelib chiqishining ijtimoiy-psixologik sabablarini aniqlash va shu asosda o‘smirlar bilan olib boriladigan psixokorreksion dastur ishlab chiqish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Destruktiv xulq, urbanizatsiya, psixoanaliz, bixeviorizm, deviant xulq, delevkvent xulq.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ
ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕСТРУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ**

*Пулатова Гулноза Муродиловна,
преподаватель кафедры « Психология» Ферганского государственного
университета*

*Тожиматова Гавхарой Гуломжоновна,
преподаватель кафедры « Психология» Ферганского государственного
университета*

Аннотация: В данной статье освещены социально-психологические причины деструктивного поведения в подростковом возрасте и вопросы разработки на этой основе программы коррекционной работы в подростковый период.

Ключевые слова: деструктивное поведение, урбанизация, психоанализ, бихевиоризм, девиантное поведение, делинквентность.

**SOCIO PSYCHOLOGICAL CAUSES OF DESTRUCTIVE BEHAVIOR
AMONG YOUTH**

*Pulatova Gulnoza Murodilovna,
psychology teacher of Fergana State university.*

*Tojimatova Gavharoy G‘ulomjonovna,
psychology teacher of Fergana State university*

Annotation. The article illustrates explanation of socio-psychological causes of destructive behavior among youth and issues of developing psycho-correctional programs with teenagers.

Key words: Destructive behavior, urbanization, psycho analysis, bixeviorism, deviant behavior, delinquent behavior

Ijtimoiy, iqtisodiy hayotimizda ro‘y berayotgan jadal o‘zgarishlar, ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi, fan-texnika taraqqiyoti, undagi ilg‘or yutuqlarning kundalik hayotimizga, odamlar turmush tarziga chuqur kirib borishi, urbanizatsiya – bularning barchasi bugungi kun insonlari uchun har qachongiga qaraganda ko‘proq jismoniy va hissiy zo‘riqlishlarni beradi. Odamlarning hissiy zo‘riqlishlarni boshdan

kechirishi, uzoq vaqt ruhiy siqilishi, asabiylik holatida bo'lishi ularning har xil stress, bosimlarga beriluvchanligini oshirib yuboradi. Shuning uchun ham ayni kunlarda erishayotgan olamshumul yutuqlarimiz bilan bir qatorda, o'sib kelayotgan yosh avlod vakillari o'rtasida asabiy toliqish holatlarining ortishi, o'smir shaxsidagi destruktiv xulq-atvoriga moyillik kabi noxush hodisalar ham kuzatilmoqda.

Destruktiv xulq ijtimoiy-psixologik muammo sifatida ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tibbiy omillardan ko'ra, ko'proq psixologik omillar, ya'ni o'smirlarning shaxsiy xususiyatlari, qadriyatlari, ularning dunyoqarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabati, ular uchun hayotning mazmuni, o'z-o'zini baholash darajasi, o'ziga va atrofidagilarga bo'lgan munosabatining xarakteri yotadi. Shuning uchun destruktiv xulq kabi noxush hodisaning sababini, avvalo, shu hodisani sodir etayotgan o'smir shaxsining o'zidan, uning ruhiy olamidan qidirish lozim. Salbiy holatlarning oldini olish, bartaraf etish uchun esa shunday holatlarga tushib qolishi mumkin bo'lgan o'smirlarning "ichki dunyosini", qadriyatlari tizimini, u yashayotgan oila, ta'lim olayotgan maskan, jamoadagi psixologik muhitni yaxshilash zarur. Zero, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek, "Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi".

O'smirlarning destruktiv xatti-harakatlariga moyilligining individual psixologik ko'rinishlarini o'rganish mavzusining dolzarbligi ushbu muammo bo'yicha ilmiy bilimlarning yetishmasligi bilan bog'liq.

O'zbek psixolog olimlaridan E.G'oziyev, V.Karimova, Sh. Baratov, B.Umarov, M.G.Davletshin, G.To'laganova va boshqalar o'smirlik davridagi destruktiv xususiyatlarga sabab bo'luvchi xulqiy og'ishlar muammosini o'rganishga doir ahamiyatli ishlar olib borganlar.

O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining "Ota-onalik huquqini amalga oshirish" nomli 75-moddasida "Ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid arzda amalga oshirilishi mumkin emas. Bolalar manfaatlarini ta'minlash ota-ona g'amxo'rligining asosini tashkil qilishi lozim" – ekanligi ko'rsatilgan.

Shuningdek, ota-onaning bolaga, ayniqsa o'mir yoshidagi bolalarga bo'lgan munosabati muammosiga qarashlari bir butun pedagogik va psixologik tizimni tashkil etadi. Shu o'rinda oydinlik kiritib o'tish kerakki, oilada farzand tarbiyasidagi salbiy holatlar, o'smirlar psixologiyasi bilan bo'g'liq muammolar uchrab turibdi. Mazkur muammomimg ahamiyati ko'plab nufuzli psixologik nazariyalar, jumladan, psixoanaliz, bixeviorizm hamda gumanistik psixologiya namoyondalari tomonidan o'rganilgan va asosiy e'tiborni ota-onaning emotsional iliq munosabatiga, shuningdek, uni bola rivojlanishining manbai ekanligiga qaratganlar. Insondagi destruktiv xulq tabiati hozirga qadar psixologiya fanida hali yaxshi o'rganilmagan muammolardan biri sanaladi. Bu muammo XX asrning o'rtalarida shakllangan.

Destruktiv xulq— jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy xulq ko'rinishlariga zid bo'lgan, har qanday muqobil fikrlarni inkor etishga yo'naltirilgan xulq ko'rinishlari. Destruktiv xulq nafaqat insonda ma'lum bir ijtimoiy muammolarni, balki uning jismoniy sog'ligida ham muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

Destruktiv xulq 2 asosiy turlarda namoyon bo'ladi.

Delikvent tur- jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy huquqiy me'yorlarga qarama qarshi bo'lgan xatti — harakatlarga xulqning yo'nalganligi(maishiy oilaviy nizolar, yo'l transport xodisalari, qo'pollik...)

2.Deviant tur —jamiyatda qabul qilingan axloqiy me'yorlarga qarama — qarshi xulq ko'rinishlarni namoyon etish (alkogolizm, suitsid narkomaniya...) mehr muhabbatga ega bo'lmaganligi.

Tadqiqotimiz Farg‘ona shahar xalq ta‘limi bo‘limiga qarashli 6-o‘rta ta‘lim maktabi va Farg‘ona tumani xalq ta‘limi bo‘limiga qarashli 37- o‘rta ta‘lim maktablarida olib borildi.

Tadqiqotda jami 146 nafar 14-15 yosh oraligidagi shahar va qishloq maktab o‘quvchilari ishtrok etdilar. Bulardan 80 nafarini ya‘ni 55 % qizlar, 66 nafarini ya‘ni 45 % ni o‘g‘il bolalar tashkil qiladi. Hududlar kesimida 82 nafar ya‘ni 56% shahar va 64 nafar ya‘ni 44 % ni qishloq o‘quvchilari tashkil qiladi.

Diagnostik tadqiqotlar uchun quyidagi metodikalardan foydalanildi.

1. Bass-Darkining Tajovuz holatini tashxis qilish metodikasi.

2. G.Yu.Ayzenkning EPQ shaxsiy so‘rovnomasi.

3. “O‘smirlarda destruktiv xulq kelib chiqishining ijtimoiy-psixologik sabablarini o‘rganish” mavzusida mualliflik ishlanmasi asosida ijtimoiy psixologik so‘rovnoma.

Tadqiqot kunning ikkinchi yarmida dars mashg‘ulotlariga xalaqit bermagan holda, yaxshi yoritilgan sinf xonalarida har bir sinaluvchi alohida partaga o‘tirgan holda o‘tkazildi. Ya‘ni sinaluvchilar so‘rovnomalar, metodikalar borasida o‘zaro fikr almashmasliklari uchun zaruriy choralar ko‘rildi. O‘quvchilar psixodiagnostik tadbirlarda ishtirok etishga qiziqish bilan yondoshdilar. Tadqiqotning birinchi bosqichida sinaluvchilarni destruktiv xulqqa moyilligini aniqlash maqsadida Bass-Darki so‘rovnomasi o‘tkazildi, chunki bu metodika psixologik tadqiqotlarda, tashxis amaliyotida eng ko‘p ishlatiladigan klassik metodikalar sirasiga kiradi va o‘smirlar agressiyasi bo‘yicha to‘la ma‘lumot bera oladi.

Mazkur metodika 75 ta mulohazadan iborat bo‘lib, sinaluvchilarning javoblari maxsus kalit yordamida ishlab chiqiladi va kalitga asosan sakkista ko‘rsatkich bo‘yicha ma‘lumotlar olinadi. Bu korsatkichlar quyidagilardan iborat:

Jismoniy agressiya – boshqa bir shaxsga nisbatan jismoniy harakatlar qilish.

Bilvosita agressiya – to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, boshqa yo‘llar bilan (chetdan, orqa-varotdan) amalga oshiriladigan agressiya.

Jahldorlik – arzimagan bahona yoki sabab bilan ham salbiy hissiyotlarni ko‘rsatish (qo‘pollik, tez jahl chiqishi).

Salbiy munosabatlar (negativizm) – xulq, odatda biror bir avtoritetga va rahbariyatga yo‘naltirilgan bo‘ladi, bu xulq talab etilgan qonun va odatlarga qarshi passiv qarshilikdan to‘ faol kurashgacha o‘sishi mumkin.

5. Alamzadalik – atrofdagilarga hasad qilish va ulardan nafratlanish, arzimagan ko‘ngilsizliklarga ranjish, g‘azablanish va butun dunyoni ayblash.

6. Badgumonlik – atrofdagi insonlarga bo‘lgan ishonchsizlik va ehtiyotkorlik, fikricha, atrofdagilar ataylab yomonlik qilishadi.

7. Verbal agressiya- negativ hissiyotlarni so‘z yordamida ifodalash (baqirish, janjallashish, tahdid qilish, so‘kish, qargash).

8. Aybdorlik hissi – sub‘ekt o‘zining yomonligi, atrofdagilarga zarar keltirishi haqidagi o‘y fikrlari hamda vijdonan qiynalishi.

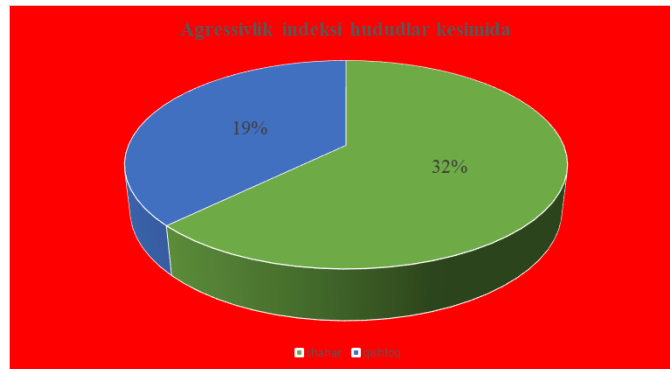
Metodikani o‘tkazish jarayonida sinaluvchiga quyidagicha yo‘riqnoma berildi: Quyidagi mulohazalarni diqqat bilan o‘qing va sizga mos kelgan mulohazaning qarshisiga +(Plyus) belgisini, sizningcha noto‘g‘ri bo‘lgan mulohaza to‘g‘risiga - (minus) belgisini qo‘ying. Savollarni ko‘p o‘ylamasdan haqqoniy javob berishga harakat qiling. Metodikaning kalitiga ko‘ra ba‘zi savollarga “Ha” javobiga, ba‘zilarida esa “Yo‘q” javobiga bir ball beriladi. (1-ilova)

Tanlab olingan o‘smirlar guruhida tadqiqot metodikasi o‘tkazilib, tajovuzkorlik va adovat indeksleri yuqori ko‘rsatkich ko‘rsatgan sinaluvchilar umumiy va hududlar kesimida aniqlab olindi. Quyidagi diagrammalarda ushbu ko‘rsatkichlar qayd qilingan.

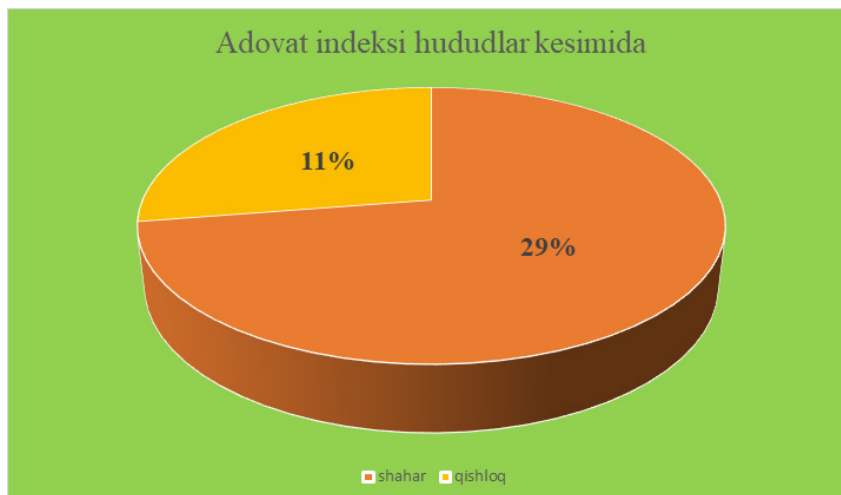
1-diagramma. Agressivlik va adovat indeksi umumiy ko'rsatkich.

Ushbu diagrammadan ko'rinib turibdiki, o'smirlarda adovatdan ko'ra agressivlikka moyillik yuqori natija ko'rsatgan, lekin katta farq yo'q deb aytish mumkin. Ya'ni agressivlikni bo'lishi adovatni keltirib chiqarishga asos bo'la oladi.

2-diagramma. Agressivlik indeksi hududlar kesimida.

Ushbu natijadan ko'rinib turibdiki, agressivlik indeksi bo'yicha qishloqda yashaydigan o'smirlarning 19% da, shaharda yashaydigan o'smirlarning 32% da ushbu holat kuzatilgan. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, tabiatan qishloq sharoitida yashaydigan aholining qat'iyat, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi shaxsiy sifatlarga ega bo'lishidan dalolat beradi. Aynan shunday sifatlari o'smir shaxsida ham shakllanganligi sababli ularda agressivlik indeksi past natijaga ega bo'ldi, deb hisoblaymiz.

3-diagramma. Alovat indeksi hududlar kesimida.

Ushbu diagrammadan ko‘rinib turibdiki, alovat indeksi bo‘yicha qishloqda yashaydigan o‘smirlarning 11% da, shaharda yashaydigan o‘smirlarning 29% da ushbu holat kuzatilgan. Bu natija qishloq sharoitida istiqomat qilayotgan o‘smirlarda agressivlik indeksining past ko‘rsatkichga ega ekanligidan kelib chiqadi. Chunki agressivlik indeksining miqdoriy ko‘rsatkichi alovat indeksining qanday ko‘rsatkichni ifodalashiga ta‘sir ko‘rsatadi. Shaharda yashaydigan o‘smirlarda alovat indeksi ko‘rsatkichning qishloqqa nisbatan baland ekanligi ham agressivlik indeksining yuqori chiqqanligi bilan bog‘liq.

Tadqiqot natijalariga e‘tibor qaratadigan bo‘lsak, bu yerda agressivlik va alovat indeksi bo‘yicha ham yuqori ko‘rsatkich, shahar hududiga to‘g‘ri kelmoqda. Sababi ularni o‘ragan qurshovidagi axboratlashuv jarayonlar hamda ularning tezkorligi, shaxslararo muloqot jarayonidagi erkinlik, o‘z “Men” ini ustivor ekanligini ta‘kidlash sababli yuzaga kelgan. O‘smir o‘z shaxsini ustivor qo‘yganligi uchun ham hissiy sohasidagi jo‘shqinlik, tajovuzkorlik kabi emotsional holatlarni oqilona baholay olmasligini natijasidir.

Tadqiqotimizni ikkinchi bosqichida o‘smirning individual xususiyatlari undagi destruktiv xulqni keltirib chiqarishga bog‘liqligini o‘rganish maqsadida G.Yu. Ayzenkning EPQ shaxsiy so‘rovnoma o‘tkazildi. Metodikani o‘tkazish jarayonida respondentlarga quyidagicha yo‘riqnoma berildi: test savollariga javob berishda birinchi paydo bo‘lgan fikrni qayd eting, ortiqcha fikr mulohaza yuritmang. Testda to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javob mavjud emas. Test savolnomasidagi vaziyatlar hayotingizda qanchalik darajada uchrashiga e‘tibor bering. Imkon qadar savollarga ochiq javob berishga harakat qiling. So‘rovnoma 57 ta savoldan iborat bo‘lib, savollarga javoblar variantini mos kelishi yoki kelmasligiga qarab, Ha yoki Yo‘q tarzida javob berish mumkin. (2-ilovala) Quyida tadqiqot natijalari qayd qilingan.

4-diagramma. Ayzenk so‘rovnoma tahlili.

Ushbu diagrammadan qishloqda yashaydigan o‘smirlarning 30%, shaharda yashaydigan o‘smirlarning 41% ekstrovert tipiga mansubligi, qishloqda yashaydigan o‘smirlarning 70%, shaharda yashaydigan o‘smirlarning 59% introvert tipiga mansubligi ko‘rinmoqda. Demak, qishloqda yashaydigan o‘smirlarga nisbatan shaharda yashaydigan o‘smirlar ko‘proq ekstrovert tipiga mansub ekan.

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, kirishimlilik, ochiqlik, muloqotni hayotining bir qismi sifatida idrok qilish shaharda yashaydigan o‘smirlarda yuqori ekan. Bu shahardagi axboratlashuvning kengligi, muloqotdagi va boladagi tarbiyaviy vazifaning erkinligidan dalolat beradi. Qishloq sharoitida esa aksincha, hududiy kenglik bo‘lsada, inson tabiatidagi kamsuqunlik, oilaviy tarbiyaning qat‘iy olib borilishi, o‘zbekona an‘analarning nisbatan ustivor tarzda saqlanganligini bildiradi.

Tadqiqotimizni uchinchi bosqichida 1-bosqichda o'tkazilgan Bass-Darki metodikasi bo'yicha adovat va agressivlik indeksi ko'rsatkichi yuqori chiqqan respondentlar bilan, 2-bosqichda o'tkazilgan Ayzenk so'rovnomasini tahlil natijalarini bog'liqligi o'rganildi. Yuqoridagi Bass-Darki metodikasi natijasida agressivlik va adovat indeklari ko'rsatkichlari yuqoriligi shahar hududiga to'g'ri kelgan edi. Ayzenk testi bo'yicha esa ekstrovertlar ko'rsatkichi yuqorigi ham shahar hududiga to'g'ri kelmoqda.

1-jadval

Agressivlik va adovat indeksi bo'yicha statistik ma'lumot.

Agressivlik indeksi				
	n	O'rta arifmetik qiymat	dispersiya	t-test
Introvert	93	15,9	17,3	2,9**
Ekstrovert	53	18,1	20,9	

**P<0,01

Adovat indeksi				
	n	O'rta arifmetik qiymat	dispersiya	t-test
Introvert	93	8,4	7,7	2,01*
Ekstrovert	53	9,3	5,9	

Yuqoridagi tahlildan aynan agressivlik va adovat indeksi yuqori chiqqan o'quvchilar ekstrovert tipiga mansubliga ko'rinmoqda. Demak, o'smirlardagi destruktiv xulqning kelib chiqishi individual xususiyatlarga ham bo'g'liq ekan.

Tadqiqotimizni to'rtinchi bosqichida "O'smirlarda destruktiv xulq kelib chiqishining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish" mavzusida mualliflik ishlanmasi asosida ijtimoiy psixologik so'rovnoma o'tkazildi. (3-ilova)

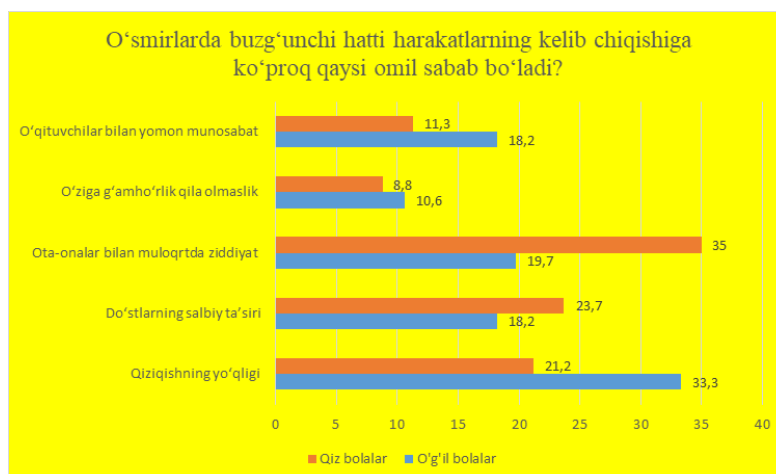
Ushbu so'rovnoma 7 ta savoldan iborat bo'lib, respondentlarga faqat o'z fikrlaridan kelib chiqib javob berishlari tushuntirildi. Tadqiqot davomida har bir sinaluvchi nazorat ostida so'rovnomada qatnashdilar.

Natijalar tahlili har bir savol bo'yicha hududlar va jinslar kesimida ko'rib chiqildi va olingan ma'lumotlardan natijalarni ishlab chiqdik. Quyida ushbu so'rovnoma tahlilini ko'rib chiqamiz.

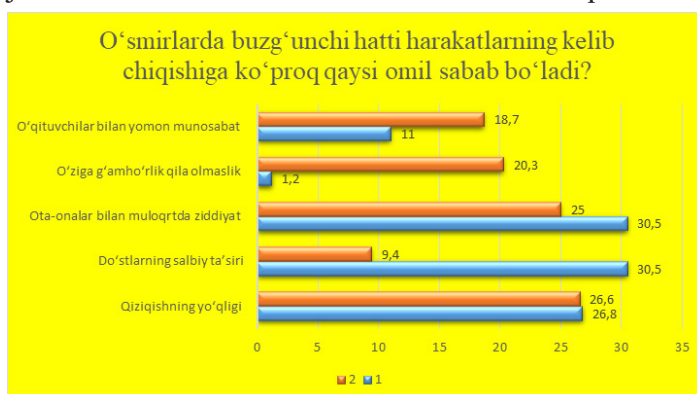
5-diagramma. O‘smirlarda buzg‘unchi xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ko‘proq qaysi omil sabab bo‘ladi.

O‘smirlarda buzg‘unchi xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ko‘proq qaysi omil sabab bo‘ladi degan savol bo‘yicha tahlil natijalariga ko‘ra, Ota-onalar bilan muloqotda ziddiyat 28,1 % , Qiziqishning yo‘qligi 26,7 % yuqori natija ko‘rsatgan. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, ota-onalarning o‘smir psixologiyasi bo‘yicha etarlicha ma‘lumotga ega emasligi, ya‘ni psixologik savodxonlikni pastligi, ota-ona bilan farzand o‘rtasidagi nizolarni kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda. Qiziqishning yo‘qolishini o‘smirlarda o‘smirlik davridagi inqiroz sabab deb aytishimiz mumkin.

6-diagramma. O‘smirlarda buzg‘unchi xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ko‘proq qaysi omil sabab bo‘ladi jinslar kesimida.

Ushbu diagrammadan ko‘rinib turibdiki, qiziqishning yo‘qligi o‘g‘il bolalarda 33,3 % , Ota-onalar bilan muloqotda ziddiyat qiz bolalarda 35% ni tashkil qilmoqda. Demak, qiziqishning yo‘qligi qizlarga nisbatan o‘g‘il bolalarda, ota-ona bilan muloqotda ziddiyat o‘g‘il bolalardan ko‘ra qizlarda ko‘proq kuzatilarkan. Sababi o‘smir o‘g‘il bolalarga nisbatan qizlar ko‘ngli bo‘sh, ta‘sirchan, hissiyotga beriluvchan bo‘lganligi uchun ota-onalarning ozgina qattiq gaplariga ham tez reaksiya bildiradilar. Natijada bu holat turli nizoli holatlarni keltirib chiqaradi.

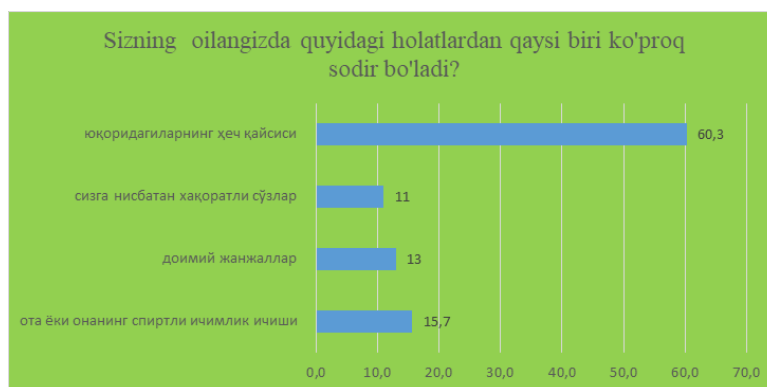

7-diagramma. O‘smirlarda buzg‘unchi xatti-harakatlarning kelib chiqishiga ko‘proq qaysi omil sabab bo‘ladi hududlar kesimida.

Ushbu diagrammadan ko‘rinib turibdiki, do‘stlarning salbiy ta‘siri, Ota-onalar bilan muloqotda ziddiyat shahar hududida 30,5% ni tashkil qilmoqda. Demak, “Do‘stlik” tushunchasi qishloqda yashaydigan o‘smirlar qadriyat timsoli sifatida

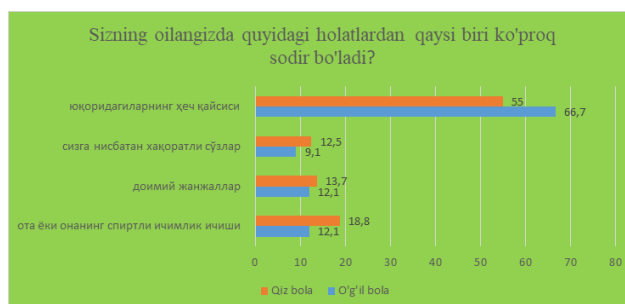
tasavvurlarida ifodalaydilar. Shaharda yashaydigan o'smirlar ekstrovert bo'lganligi uchun muloqot ob'ektini tez-tez o'zgartiradilar hamda ijtimoiy-psixologik tasavvurlarida "do'st" tushunchasi qadr-qimmat darajasiga ko'tarilishi murakkab holat. Shu sababli, do'stlarning salbiy ta'siri shaharlik o'smirlar tasavvurida yuqori natijani bergan.

Ota-ona bilan muloqotda ziddiyat shaharda yashaydigan o'smirlarda yuqori natijani berishi oila mikromuhitidagi shaxslararo munosabatlarning erkinroq ekanligini bildiradi. Shahar hududida ishlovchi ota- onalar ko'proqni tashkil qilishini inobatga olsak, ishdagi charchoq va stresslar farzand uchun vaqt ajratishga to'sinlik qilayotgani, natijada ota-ona va farzand o'rtasida turli ziddiyatlarni kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

8-diagramma. Sizning oilangizda quyidagi xolatlardan qaysi biri ko'proq sodir bo'ladi?

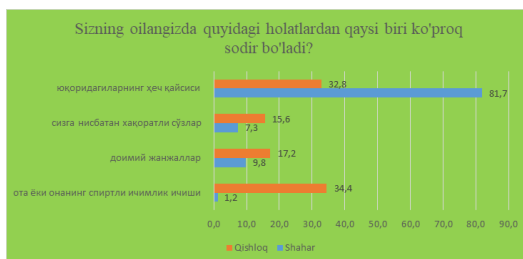
Ushbu diagrammadan ko'rinib turibdiki, sizning oilangizda quyidagi xolatlardan qaysi biri ko'proq sodir bo'ladi degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, 60,3% o'smirlar yuqoridagilarni hech qaysisi degan javobni berganlar. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, sinaluvchilarimizning oilasidagi holat aksariyat qismida ijobiy ekanligini ko'rsatmoqda. Oiladagi salbiy holatlar bo'yicha esa ota - onaning spirtli ichimlik ichishi 15,7% yuqori natija ko'rsatgan. Demak o'smirlarda kuzatiladigan destruktiv xulqni kelib chiqishining yana bir sababi ota- onalarning spirtli ichimlik ichishlari ekan.

9-diagramma. Sizning oilangizda quyidagi xolatlardan qaysi biri ko'proq sodir bo'ladi? (jinslar kesimida)

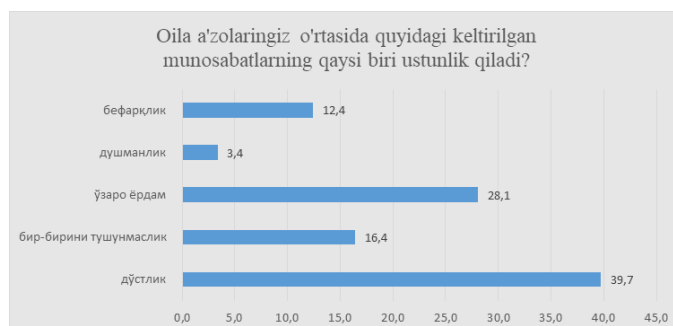
Aynan shu holat jinslar kesimida tahlil qilinganda, ota-onaning spirtli ichimlik ichishi deb javob bergan qizlar 18,8% ni tashkil qildi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, ota-onaning spirtli ichimlik ichishi o'g'il bolalardan ko'ra qizlarning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatar ekan. Qizlar tabiatan ta'sirchan, emotsional

bo'lganligi sabab, bu holatga qizlar boshqacha munosabat bildirar ekanlar.

10-diagramma. Sizing oilangizda quyidagi holatlardan qaysi biri ko'proq sodir bo'ladi? (hududlar kesimida)

Aynan shu holatni hududlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, yuqoridagi holatlarning barchasi shahar oilalaridan ko'ra qishloq oilalarida ko'proq kuzatilarkan. Bundan 34,4% o'smirlar qishloq oilalarida ota-onalarning spirtli ichimlik ichish holatlari kuzatilishini ko'rsatganlar. Sababi spirtli ichimlik ichib turli janjallat chiqarish xolatlari, ishsizlikni orqasidan etishmovchilik sabab spirtli ichimlik ichish xolatlari kuzatilishi sinaluvchilar bilan bo'lib o'tgan individual suhbatlarda aniqlandi.

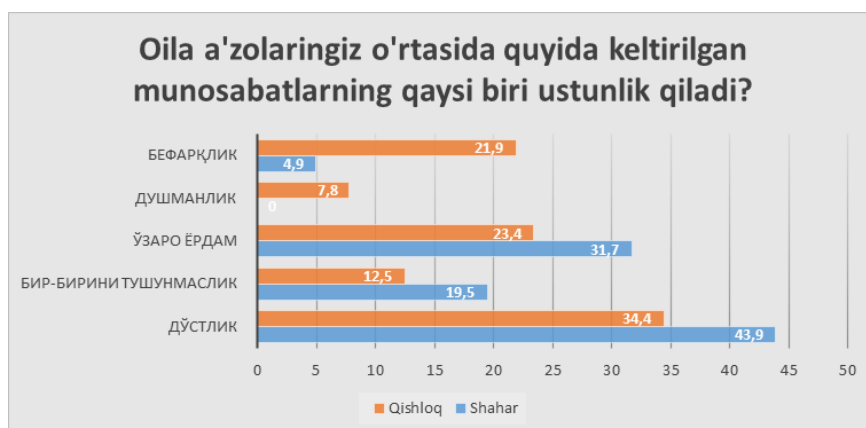
11-diagramma. Oila a'zolaringiz o'rtasida quyida keltirilgan munosabatlarning qaysi biri ustunlik qiladi?

Ushbu diagrammadan ko'rinib turibdiki, Oila a'zolaringiz o'rtasida quyida keltirilgan munosabatlarning qaysi biri ustunlik qiladi degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, eng yuqori ijobiy munosabat bu do'stlik munosabatlari 39,7%, salbiy munosabat bir-birini tushunmaslik 16,4% natija ko'rsatgan. Demak, oilalarimizda yaxshi ijobiy muhit hukmron ekan. Lekin bir birini tushunmaslik holatlari ham qisman kuzatilishi namoyon bo'lmoqda, sababi yosh davrlari bilan bog'liqligida. Chunki kattalar dunyoni o'z qarashlari bilan o'lchasalar, bugungi kun yoshlari zamonaviy fikrlashlari bilan kattalarga ma'qul kelmaydilar. Natijada ota-ona bilan farzand o'rtasida o'zaro nizolar kelib chiqishiga, bu esa o'smirda turli destruktiv xulqni namoyon bo'lishiga olib keladi.

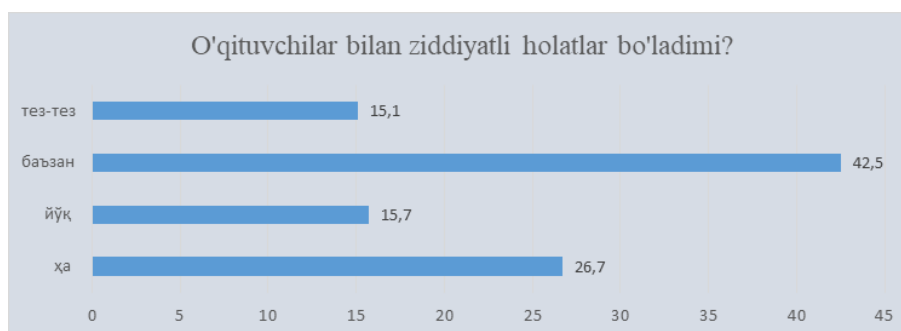
12-diagramma. Oila a'zolaringiz o'rtasida quyida keltirilgan munosabatlarning qaysi biri ustunlik qiladi? (jinslar kesimida)

Aynan shu holatni jinslar kesimida tahlil qilganimizda Oila a'zolari bir- birini tushunmaslik holatlari o'g'il bolalardan ko'ra qiz bolalarda ko'proq kuzatilarkan. Bu ko'rsatkich 18,8% tashkil qilmoqda. Dushmanlik bo'yicha ham qizlarda ko'rsatkich yuqori chiqmoqda. Demak, hozirgi kunda o'g'il bolalardan ko'ra qizlarda oila a'zolari bilan murosasizlik holatlari ko'proq kuzatilmoqda ekan. Qizlarda oila a'zolariga nisbatan adovat va dushmanlik hissi yuqori ekan. O'smir qizlarda hissiy-emotsional tabiatida oila a'zolarining munosabati real baholanmaydi. Ular tezkor xulosa chiqarishga moyil bo'ladilar va o'zlari bilan sodir bo'layotgan barcha hodisalarni oqilonatahlilqilmaydilar.

13-diagramma . Oila a'zolaringiz o'rtasida quyida keltirilgan munosabatlarning qaysi biri ustunlik qiladi? (hududlar kesimida)

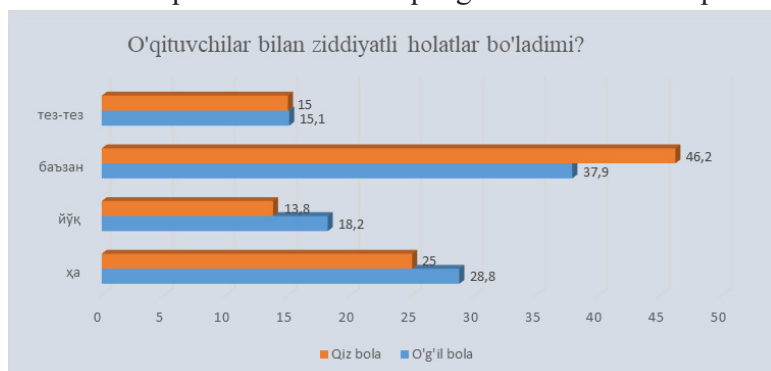
Aynan shu holatni hududlar kesimida tahlil qilganimizda, bir-birini tushunmaslik holatlari qishloqdan ko'ra, shahar o'smirlarida ko'proq kuzatilarkan. Bu ko'rsatkich 19,5% ni tashkil qilmoqda. Ota-ona bilan farzand o'rtasida muloqotning kamligi, ularda bir-birini tushunmaslik holatlarini keltirib chiqarmoqda. Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarda befarqlik shahardan ko'ra qishloq oilalarida ko'proq kuzatilarkan. Demak, qishloqda ota-onalar farzandlarini kelajagi uchun shaharlik ota-onalardan ko'ra kamroq qayg'urar ekan. Dushmanlik hissi ham shahardan kora qishloq o'smirlarida balandroq ekan, sabab o'smir o'z fikrini oshkora ifodalay olmasligini chegaralanganligi , ichki adovatni uyg'otadi hamda dushmanlik hissig aylanadi.

14-diagramma . O'qituvchilar bilan ziddiyatli xolatlar bo'ladimi?

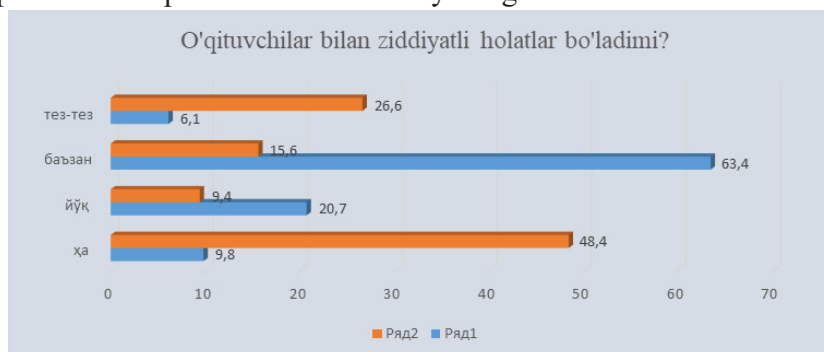
Ushbu diagrammadan ko'rinib turibdiki, O'qituvchilar bilan ziddiyatli xolatlar bo'ladimi degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, 42,5% o'smirlar ba'zan, 26,7% o'smirlar ha deb javob berganlar. Demak, ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasida ziddiyatli holatlar kuzatilib turilarkan. Bu holatni biz

o'qituvchilarda pedagogik-psixologik bilimning kamligi hamda o'qituvchining vazifalarni talab qilishidan kelib chiqadigan holat deb ham qabul qilishimiz mumkin.

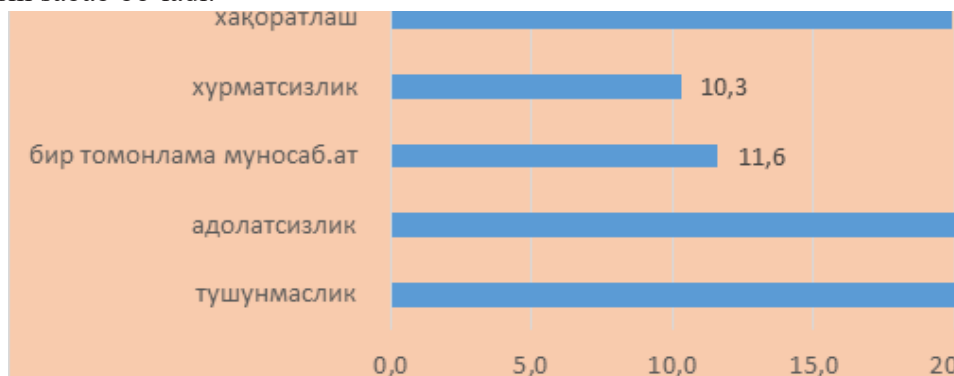
15-diagramma . O'qituvchilar bilan ziddiyatli xolatlar bo'ladimi?(jinslar kesimida)

Aynan shu holatni jinslar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, o'qituvchilar bilan ziddiyatli holatlar bo'ladimi degan savolga 42,5% o'quvchi qizlar ba'zzan, 28,8% o'g'il bolalar Ha degan javobni berganlar. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, qizlardagi hissiy erkinlikni ustunligi, o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishni istamasliklari ko'p hollarda o'qituvchilar bilan ziddiyatlarga sabab bo'ladi.

16-diagramma .O'qituvchilar bilan ziddiyatli xolatlar bo'ladimi?(hududlar kesimida)

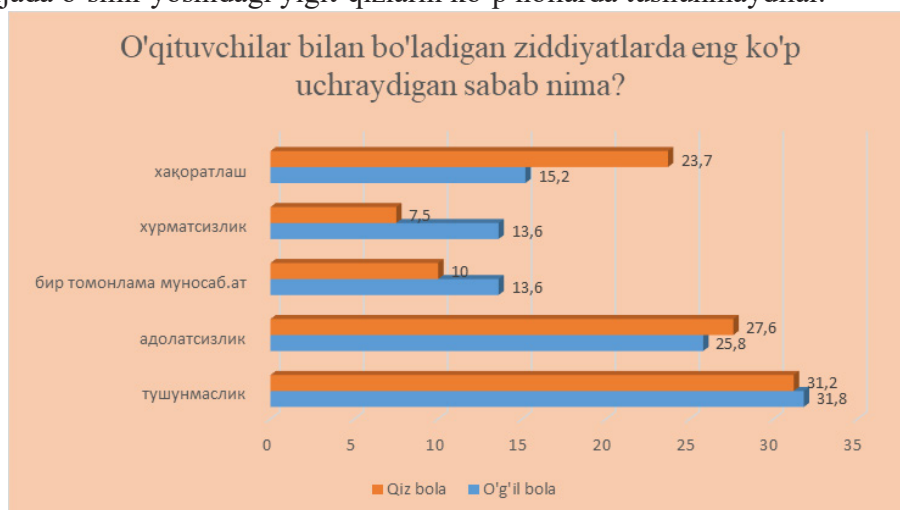
Aynan shu holatni hududlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, shaharda yashaydigan o'smirlarni 63,4% ba'zzan, qishloqda yashaydigan o'smirlarning 48,4% Ha deb javob berganlar. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, shaharda yashovchi o'smirlarda o'z fikrini ustun qo'yish, borliqdagi narsa va hodisalar haqida oshkora mulohazalarini bildira olishi, o'qituvchining fikrlariga nisbatan qarshilikni namoyon qilishi sabab bo'ladi.

17-diagramma. O'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p

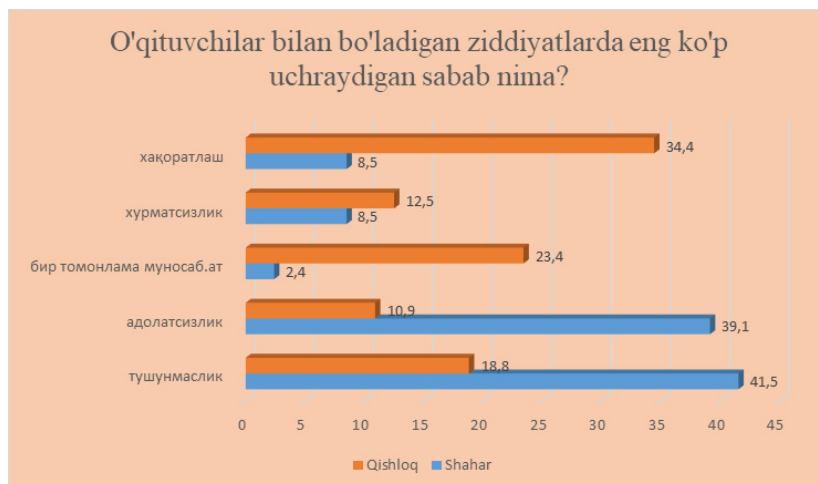
uchraydigan sabab nima?

Ushbu diagrammadan ko'rinib turibdiki, o'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p uchraydigan sabab nima degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, sinalluvchilarning 31,5% tushunmaslik deb javob berganlar. Sababi o'qituvchilar ontogenetik taraqqiyot ko'rsatkichi bo'yicha o'smirlik davrida yuzaga keladigan o'zgarishlarni qay tarzda boshdan kechirganliklarini unutilib qo'yadilar, natijada o'smir yoshidagi yigit-qizlarni ko'p hollarda tushunmaydilar.

18-diagramma. O'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p uchraydigan sabab nima?(jinslar kesimida)

Aynan shu holatni jinslar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, O'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p uchraydigan sabab nima degan savol bo'yicha eng ko'p kuzatiladigan holat tushunmaslik qizlarda 31,2%, o'g'il bolalarda 31,8% natijani ko'rsatmoqda. Ya'ni jinslar bo'yicha o'g'il va qiz bolalarda bir xil holat kuzatilarkan.

19-diagramma. O'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p uchraydigan sabab nima?(hududlar kesimida)

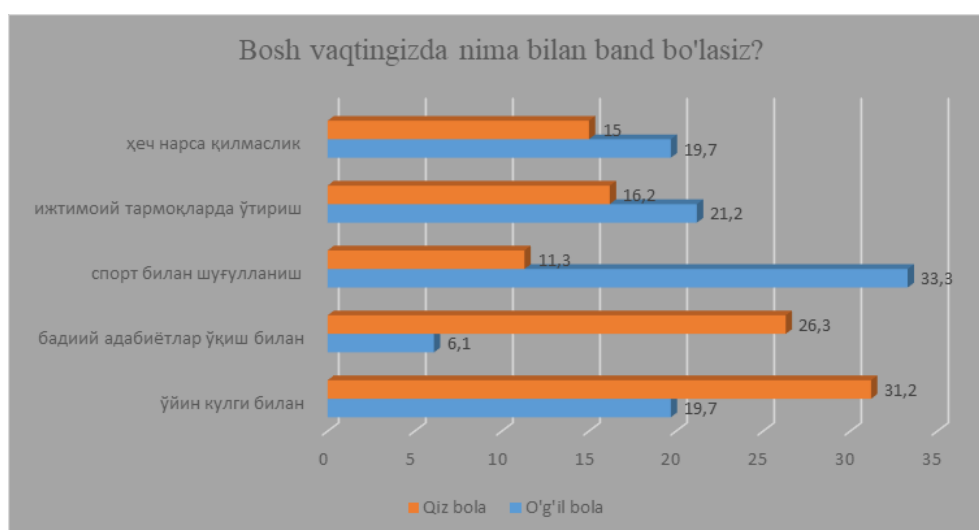
O'qituvchilar bilan bo'ladigan ziddiyatlarda eng ko'p uchraydigan sabab nima degan savol bo'yicha hududlar kesimida tahlil qilinganda, shaharda qishloqdan ko'ra tushunmaslik holatlari ko'proq kuzatilarkan. Bu 41,5% ko'rsatkichni ko'rsatmoqda. Shaharda ishlaydigan pedagoglarning ish bilan bog'liq stresslarni boshdan ko'p

kechirishlari, faoliyatidagi murakkabliklar yuqoridagi holatlarga salbiy ta'sirini o'tkazadi, chunki pedagog o'zidagi negativ energiyani o'quvchilarga qaratadi.

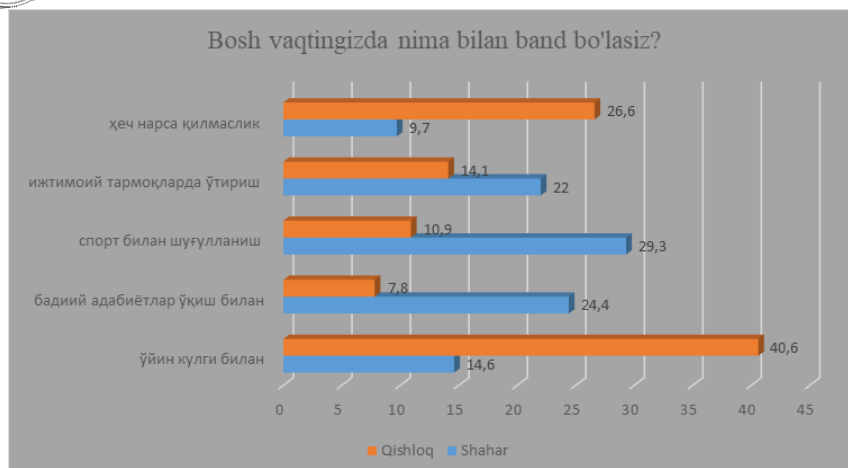
20-diagramma. Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz?

Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, sinoluvchilarni ko'prog'i 26,1% o'yin kulgi bilan deb javob berganlar. O'smirlarda qiziqishlarning beqarorligi sababli, ular tashqi muhit bilan o'zlarini ovutishga harakat qiladilar. Bundan tashqari o'smirlar yana bo'sh vaqtlarida sport bilan shug'ullanishlari, ijtimoiy tarmoqlarda o'tirishi, badiiy adabiyotlar o'qish bilan shug'ullanishlarini ham ko'rsatib o'tganlar.

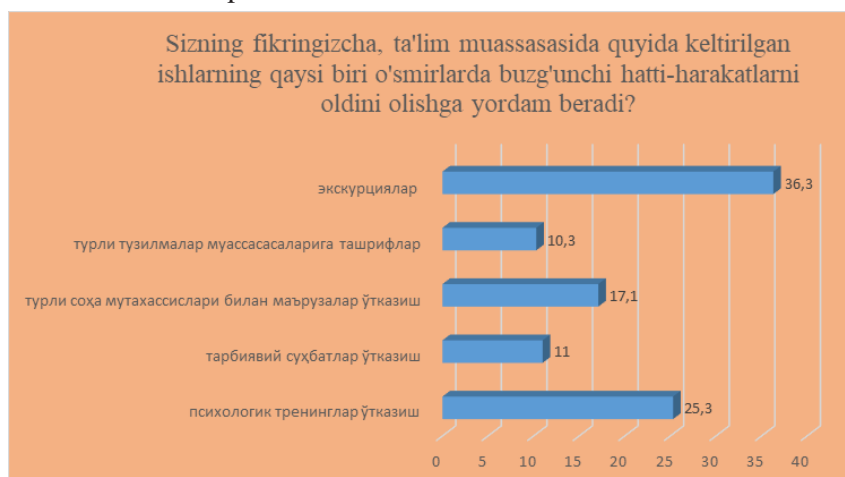
21-diagramma. Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz. (jinslar kesimida)

Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz degan savol bo'yicha jinslar kesimida tahlil qilinganda, qiz bolalarda 31,2% o'yin kulgi bilan shug'ullanish, o'g'il bolalarda 33,3% sport bilan shug'ullanish degan javob olingan. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, o'gil bolalar agressiyasini sport bilan shug'ullanish jarayonida chiqarib yuboradi, qizlar esa xursandchilik qilish, o'yin kulgi qilish orqali ushbu holatni engib o'tarkanlar.

22-diagramma. Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz. (hududlar kesimida)

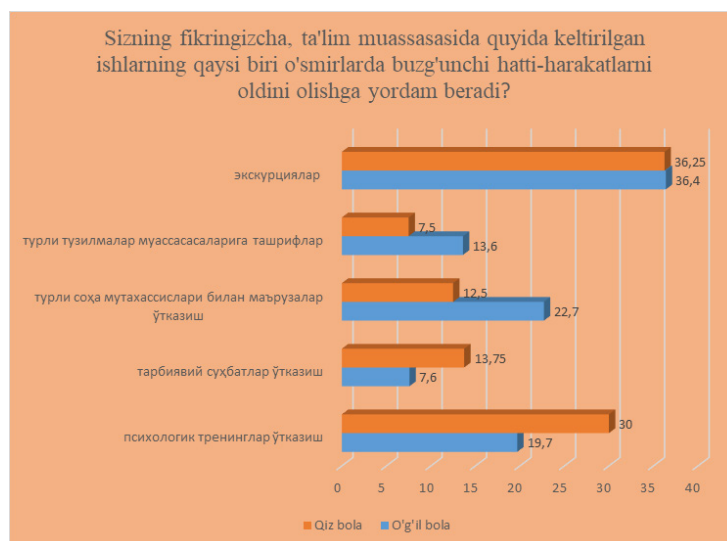
Bo'sh vaqtingizda nima bilan band bo'lasiz degan savol bo'yicha hududlar kesimida tahlil qilinganda, yuqori ko'rsatkich shahar o'smirlari 29,3 % sport bilan, qishloq hududi o'smirlari 40,6% o'yin kulgi bilan deb javob berganlar. Badiy adabiyotlar o'qish, ijtimoiy tarmoqlarda o'tirish bo'yicha ham shahar hududu yuqori natija ko'rsatmoqda. Bundan shunday xulosa qilsak bo'ladi, demak sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish bo'yicha qishloqqa qaraganda shaharda samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Qishloq o'smirlari ko'p vaqtlarini samarasiz ishlarga ajratishlari ko'rindi. Internet ishlashining tezligi shaharda yuqori bo'lganligi sababli, yangiliklarga qiziquvchanligi sabab shahar o'smirlarini ijtimoiy tarmoqlarda ko'p o'tirishlari kuzatilmoqda.

23-diagramma. Sizing fikringizcha, ta'lim muassasasida quyida keltirilgan ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi?

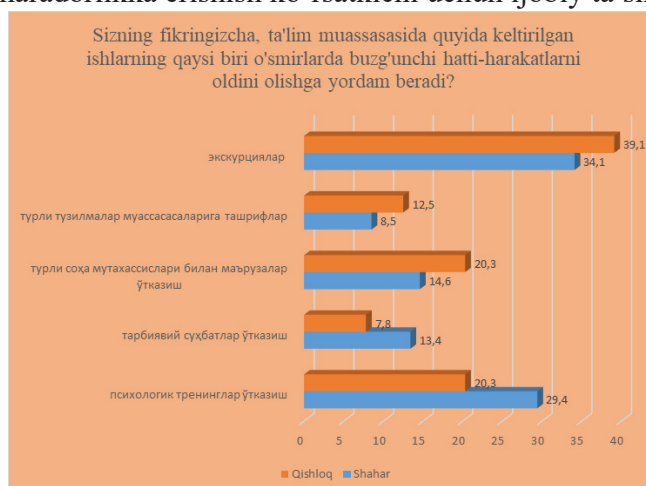
Sizing fikringizcha, ta'lim muassasasida quyida keltirilgan ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi degan savol bo'yicha tahlil natijalariga ko'ra, yuqori ko'rsatkich 36,3% siniluvchilar ekskursiyalar, 25,3% siniluvchilar psixologik treninglar deb javob berganlar. Demak, o'smirlarni ko'proq ekskursiyalarga, psixologik treninglarga jalb qilish ularda destruktiv xulqni korreksiya qilishga yordam berarkan. Sababi o'smirlar bunday vaziyatlarda yangi joylarda nizoli holatlardan holi hududlarda, eski voqealarni o'ylamasdan

madaniy xordiq chiqarganda o‘zlarida engillikni his qiladilar. Psixologik treninglar o‘smirlar bilan ishlashda eng ma’qul korreksion ishlar qatoriga kirganligi sababli, o‘smirlar treninglar samaradorligi haqida ma’lumotga ega bo‘lganliklari uchun, o‘quv muassasalarida psixologlar treninglar tashkillaganligi uchun o‘smirlarda psixologik treninglar samaradorligi haqida ma’lumotga egalari. Bundan tashqari rasmiy muloqotdan ko‘ra norasmiy muloqot ularga ijobiy ta’sir ko‘rsatar ekan.

24-diagramma. Sizning fikringizcha, ta'lim muassasasida quyida keltirilgan ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi? (jinslar kesimida)

Sizning fikringizcha, ta'lim muassasasida quyida keltirilgan ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi degan savol bo'yicha jinslar kesimida tahlil qilinganda, o'smirlarni ekskursiyalarni hohlashi qizlarda 36,2%, o'g'il bolalarda 36,4% natija berganlar. Psixologik treninglar o'tkazishni ko'proq qiz bolalar hohlashlarini bildirganlar. Demak , jinslar o'rtasida o'smirlarda ekskursiyaga bo'lgan hohishda tafovut yo'qligi ko'rinmoqda. O'smirlar bilan korreksion ishlarni amalga oshirish jarayonida yuqoridagi fikrlarni hisobga olgan holda ishlash, samaradorlikka erishish ko'rsatkichi uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

25-diagramma. Sizning fikringizcha, ta'lim muassasasida quyida keltirilgan

ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi? (hududlar kesimida)

Sizning fikringizcha, ta'lim muassasida quyida keltirilgan ishlarning qaysi biri o'smirlarda buzg'unchi xatti-harakatlarni oldini olishga yordam beradi degan savol bo'yicha hududlar kesimida tahlil qilinganda o'smirlarni ekskursiyalarni hohlashi qishloq hududida 39,1% shahar hududida 34,1% natija ko'rsatgan. Psixologik treninglar o'tkazish bo'yicha shahar o'smirlari eng yuqori 29,4% ko'rsatkich ko'rsatgan. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, o'smirlar ko'proq ekskursiya sayohatlar hohlashi, ayniqsa bunga ehtiyoj qishloq o'smirlarida ko'proq kuzatilarkan deb aytish mumkin. Sababi shaharda madaniy hordiq olish uchun qishloqqa nisbatan sharoit yaxshiligi sababli, shahar o'smirlarida ekskursiyaga bo'lgan ehtiyoj past, qishloqda esa yuqori. Shahar o'smirlari psixologiya sohasini yaxshi tushunganliklari uchun psixologik treninglar haqida ijobiy fikr bildirganlar.

Tadqiqotimizning so'ngida ushbu o'kazilgan so'rovnomada berilgan savollarga javoblarning bog'liqlilik jihatlari o'rganildi. Unga ko'ra quyidagicha natija olindi.

O'smirlarda destruktiv xulqqa moyillikni ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish maqsadida o'tkazilgan metodikalar tahlil natijalariga ko'ra shunday xulosa qilish mumkin. Agressivlik va adovat indeksleri yuqori ko'rsatkichi shahar hududiga to'g'ri kelayotganini inobatga olsak, yashash hududi ham o'smirlarda ushbu xulqni yuzaga kelishiga sabab bo'lishini aytishimiz mumkin. Bundan tashqari ekstrovert tipiga kiruvchi o'smirlarda ham bu xulqqa moyillik ko'proq kuzatililar ekan. O'smirlarda destruktiv xulqni kelib chiqishiga ota-onalar bilan muloqotda ziddiyatlar va qiziqishning yo'qligi sabab bo'lmoqda ekan. Qiziqishning yo'qligi o'g'il bolalarda ko'proq kuzatilsa, ota-onalar bilan muloqotda ziddiyat, do'stlarning salbiy ta'siri shahar qizlarida ko'proq kuzatilarkan, sababi shaharda ota-onalarning ko'p qismi davlat ishi bilan mashg'ul bo'ganligi uchun, natijada ota-ona va farzand o'rtasidagi muloqotning kamligi uchun, ota ona bilan ko'proq ziddiyatli holatlar kuzatilmoqda.

Agar o'smirlar xulqidagi o'zgarishlar vaqtida aniqlanib, ma'lum doiradagi ishlar amalga oshirilmasa, bu mamlakat uchun nohush holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shunday ekan, bu yo'lda hamma birdek harakat qilishi lozim. Zero davlat kelajagi yoshlar qo'lidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.Mirziyoyev Sh.M."Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". Toshkent: O'zbekiston, 2022 y. 22-b.

2.O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksi. Toshkent: Adolat. 1998 y. 48-b.

3.Asadov Yu, Musurmonov. R. O'smirlar deviant xatti-harakatining ijtimoiy – psixologik xususiyatlari. Toshkent : 2011 y. 154-b

4.Atadjanov. M , D.A.Saliyeva. "Hulqi og'shgan bolalar psixologiyasi". Qo'qon. 2020y. 268-b.

5.Белов В.Г, Дмитриев М.Г, Парфенов Ю.А. Практикум по психодиагностики девиантного поведения у трудных подростков.- СПб: ПОНИ, 2009.

6.Берон Р, Ргчарсон Д. Психология человеческий агрессия –М.: Вузовская книга. 147-с.

7. Большой толковый психологический словарь/ Пер. Сангл. – М.: Ребер Артур, АСТ, Вече, 2003. Т. 1 (А-О). – 392 с.

8.Davletshin M.G. taxririda. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya. Toshkent. 1974.

9.Фромм. Э. Анатомия человеческой деструктивности. М. 1994. 126-с

10.Игошев К.Э. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. М.1967, с.67-68.